

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.166-173

В. О. Тигов,
аспірант,
ПВНЗ «Європейський університет»
e-mail: tigov1993@gmail.com
ORCID ID 0009-0000-8891-631X

ВЗАЄМОДІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЗІ ЗМІ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено питання взаємодії правоохоронних органів під час розслідування злочинів проти основ національної безпеки. Зазначено, що встановлення належного рівня правопорядку є необхідною умовою для розвитку демократії в Україні. Зміцнення та захист цього порядку покладаються на різноманітні державні та недержавні інституції, зокрема державні органи влади. Україна, подібно до більшості країн з представницькою демократією, має три гілки влади – законодавчу, виконавчу та судову. Однак серед органів влади, на які покладено обов'язки щодо забезпечення правопорядку, захисту прав і законних інтересів громадян, державних і громадських організацій, особливе значення відіграють правоохоронні органи.

Констатовано, що сьогодні ЗМІ сформувалися в особливий інститут демократії, що впливає на всі сфери життя суспільства, зокрема кримінальне судочинство. Конституційне право громадян на отримання інформації про боротьбу зі злочинністю в Україні є основою для здійснення громадського контролю за діяльністю органів влади у сфері правопорядку. Тому потреба в залученні можливостей ЗМІ для потреб органів дізнання та досудового слідства є актуальною, особливо стосовно злочинів проти основ національної безпеки в той час, коли в Україні іде війна. Обґрунтовано, що вплив інформаційних чинників на всі соціальні структури є невід'ємною характеристикою сучасного суспільства. Україна, перебуваючи в стані війни, повільно, але систематично рухається в напрямі світових стандартів інформаційної епохи.

Акцентовано увагу на тому, що на сьогодні більшість друкованих та аудіовізуальних ЗМІ вже існують в електронній версії в мережі «Інтернет». Це дає змогу правоохоронцям використовувати автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АПС) для пошуку криміналістично значущої інформації, її класифікації та збереження у відповідних банках даних.

Зроблено висновок, що важливо враховувати, що існує зворотний зв'язок між потребами суспільства та його можливостями створювати такі системи. Чим більше криміналізоване суспільство, тим воно економічно слабше й потребує значно більше ефективних інструментів для боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: взаємодія, ЗМІ, злочини проти основ національної безпеки, розслідування, слідчі.

Встановлення належного рівня правопорядку є необхідною умовою для розвитку демократії в Україні. Зміцнення та захист цього порядку покладаються на різноманітні державні та недержавні інституції, зокрема державні органи влади. Україна, подібно до більшості країн з представницькою демократією, має три гілки влади – законодавчу, виконавчу та судову. Однак серед органів влади, на які покладено обов'язки щодо забезпечення правопорядку, захисту прав і законних інтересів громадян, державних і громадських організацій, особливе значення відіграють правоохоронні органи.

У сучасному демократичному суспільстві ключовим джерелом державної влади є народ. З цієї причини органи влади не можуть ефективно діяти без активної підтримки громадян. У цьому контексті особливу важливість отримують недержавні інституції, які сприяють утвердженню правопорядку та законності. Один із таких інститутів, якому відведено значущу роль, – засоби масової інформації (ЗМІ). Завдання ЗМІ полягає в сприянні вирішенню цих важливих завдань не способом вживання державного примусу, що характерно для органів влади, а способом впливу на сферу духовного й ідеологічного розвитку суспільства.

На сьогодні ЗМІ сформувалися в особливий інститут демократії, що впливає на всі сфери життя суспільства, охоплюючи кримінальне судочинство. Конституційне право громадян на отримання інформації про боротьбу зі злочинністю в Україні є основою для здійснення громадського контролю за діяльністю органів влади в сфері правопорядку. Отже, важливість залучення ресурсів засобів масової інформації для задоволення потреб органів правопорядку та досудового розслідування стає надзвичайно актуальною, особливо в контексті злочинів, що становлять загрозу національній безпеці, зокрема в період війни в Україні.

Аналіз проведених досліджень ученими-криміналістами вказує на відсутність системності та наукового обґрунтування в цьому напрямі діяльності органів правопорядку. До цього моменту відсутнє повне розуміння можливих способів і тактичних принципів використання засобів масової інформації під час розслідування злочинів проти основ національної безпеки. Багато праць, присвячених цій проблемі, висвітлюють традиційні форми діяльності правоохоронних органів, які були розроблені в минулому столітті, і тому вони відстають від вимог сучасної злочинності.

Вплив інформаційних факторів на всі соціальні структури є необхідною рисою сучасного суспільства. Україна, перебуваючи у стані війни, поступово, але систематично рухається в напрямі глобальних стандартів інформаційної ери. Важливо зазначити, що розвиток інформаційних технологій не обмежується лише технічними аспектами, але значною мірою охоплює гуманітарні сфери. Це привело до виникнення та накопичення знань у нових гуманітарних наукових галузях, як-от соціальна психологія, інформаційне право, пропаганда, соціологія, реклама, журналістика, теорія комунікацій тощо.

Учені цих галузей приділяють значну увагу вивченню ролі ЗМІ та впливу масової інформації на суспільне життя. І зрозуміло, що з часом кримінальні структури стали використовувати ці наукові досягнення для злочинних цілей. У зв'язку із такими негативними тенденціями завдання правоохоронних органів у справах розкриття та

розслідування кримінальних правопорушень на початку XXI століття стає особливо актуальним, вимагаючи нових, нетрадиційних підходів. Серед них здатність фахівців права (слідчих, прокурорів, адвокатів) ефективно взаємодіяти з мас-медіа, які займають важливе положення в новій для правоохоронних органів інформаційній сфері. Від цієї взаємодії залежить ефективність боротьби з сучасною злочинністю, зокрема у сфері національної безпеки.

Багато вчених-криміналістів, а саме В. Бахін, П. Біленчук, І. Герасимов, І. Гора, Л. Драпкін, В. Кузьмічов, В. Образцов, В. Перкін, Г. Прокопенко, П. Цимбал, В. Шиканов, Н. Шурухнов та інші, розглядали питання використання ЗМІ під час розслідування злочинів. Майже в кожному сучасному підручнику з криміналістики відзначаються можливості використання допомоги ЗМІ в процесі розслідування злочинів. Однак потрібно зауважити, що докладних досліджень цього наукового питання вчені-криміналісти до цього часу не проводили.

У ході вивчення проблеми долучення ЗМІ до сфери кримінального судочинства вчені вказують на деякі позитивні аспекти їх використання в оперативно-розшуковій та слідчій діяльності [1]:

- мінімізація витрат часу, зусиль і фінансів, що призводить до процесуальної економії;
- швидкість у здійсненні ініціувального впливу на населення;
- майже необмежений простір, на який може поширюватися залучення населення до розшуку злочинця та розслідування злочину через ЗМІ. На сьогодні це питання особливо актуальне під час виявлення колаборантів на територіях, що перебувають під тимчасовою окупацією ворога;
- створення ситуації, яка найбільше сприяє розкриттю протиправного діяння через ЗМІ. Велике значення має аспект розголошення інформації перед населенням про особу, яка вчинила тяжкий злочин. Це створює умови, які ускладнюють наступну злочинну протиправну діяльність і запобігають ухиленню від відповідальності;
- сприяння підвищенню рівня правового усвідомлення та соціально-правової активності серед населення.

Водночас варто зазначити, що працівники правоохоронних органів, такі як слідчі, оперуповноважені й прокурори, повинні розуміти, що застосування засобів масової інформації в контексті кримінального провадження, незважаючи на позитивні аспекти, також несе ризики та загрози для успішного розкриття й розслідування злочинів, зокрема проти основ національної безпеки. Сюди входять конкретні та потенційні можливості використання кримінальними елементами інформації, яку розповсюджують ЗМІ, для протидії органам досудового слідства, вчинення протиправних дій, розголошення конфіденційних даних досудового слідства або дізнання, а також для дискредитації працівників правоохоронних органів та інше. З урахуванням цих обставин можна зробити висновок, що використання засобів масової інформації слідчими під час розслідування злочинів вимагає тактичного підходу.

Актуальний стан використання інформаційних повідомлень від ЗМІ правоохоронними органами під час розкриття та розслідування злочинів проти основ національної

безпеки охоплює різноманітні аспекти, як-от формування громадської думки, проведення пошукової роботи, виявлення злочинів, протидія розслідуванню, а також розкриття таємних комунікацій учасників організованих злочинних груп і терористичних організацій. Ці напрями використання ЗМІ правоохоронними органами у сфері кримінального провадження не є вичерпним переліком. Дієвість їх застосування в подальшому буде визначатися рівнем вивчення та систематизації практичного досвіду оперативно-розшукової та слідчої діяльності, а також розвитком нових методів запобігання неправомірному використанню повідомлень ЗМІ.

Необхідно вказати, що використання можливостей ЗМІ у діяльності правоохоронних органів, які розкривають та розслідують злочини проти основ національної безпеки, є лише однією з аспектів удосконалення правоохоронної роботи. Однак з урахуванням зростаючого впливу інформаційних чинників на всі сфери суспільства це стає необхідністю. Так, діяльність правоохоронних органів в Україні у сфері кримінального провадження повинна базуватися на розумінні закономірностей функціонування ЗМІ. Отже, перед правоохоронцями постає завдання вивчити взаємодію із засобами масової інформації, ефективно використовувати їх потенціал у завданнях з розкриття та розслідування злочинів проти основ національної безпеки й уміло взаємодіяти, для того щоб мінімізувати пагубний вплив, спрямований на функціонування правоохоронних органів.

Існують ключові та необхідні напрями, які українські дослідники, як-от І. Неонов, А. Письменницький, В. Серьогін, О. Денисова, В. Московець, ідентифікують як основні сфери, де органи дізнання та досудового слідства можуть використовувати ЗМІ. Серед цих напрямів використання ЗМІ можна виділити такі: здійснення юридичного виховання серед населення; стимулювання активної участі громадян у виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень; припинення, блокування чи нейтралізація факторів, які сприяють вчиненню злочинів; ефективне використання передових методів запобігання кримінальним правопорушенням; підвищення авторитету та інші аспекти. Ці аспекти повністю віддзеркалені в зазначених напрямках діяльності, які визначені в Законі України «Про Національну поліцію».

Для підвищення ефективності використання ЗМІ в розкритті кримінальних правопорушень та пошуку злочинців вчені рекомендують такі заходи: чітко визначити мету та завдання громадськості; вибрати відповідну форму подання матеріалу; узгодити з редакцією час публікування інформації (місце, обсяг, стиль повідомлення) [1]. Використання ЗМІ для досягнення цих цілей допомагає зекономити час, оперативно інформує населення і створює можливість використовувати зусилля всіх соціальних груп на необмеженій території. Це також позитивно впливає на рівень правового усвідомлення та соціальної активності широкого кола осіб [2].

Ефективно впроваджена система інформування щодо діяльності органів дізнання та досудового слідства вирішує ряд ключових завдань. Ці завдання охоплюють розповсюдження серед населення та суспільства своєчасної та об'єктивної інформації про їх діяльність, запобігання поширенню неправдивої рейкової інформації, пов'язаної з цією діяльністю, яка сьогодні активно розповсюджується в різних телеграм-каналах.

Крім того, система надає інформацію громадянам щодо методів самозахисту та правильної поведінки у випадку виявлення злочинної поведінки. Також забезпечує пояснення та коментарі щодо заходів, спрямованих на припинення та розкриття найбільш суспільно небезпечних злочинів, таких як колабораційна діяльність, шпигунство, перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань тощо. Крім того, відбувається звернення до населення з проханням надання допомоги у вирішенні конкретних завдань правоохоронних органів [3].

Зазначене вище належить до різних аспектів використання ЗМІ органами дізнання та досудового слідства. Проте щодо діяльності інформаційних служб, сучасні науковці не мають однозначності визначення цієї діяльності. Деякі вчені визначають основну мету інформування населення, охоплюючи використання ЗМІ як правове виховання. Він розглядає правове виховання як складний процес з трьома рівнями. Початковий рівень охоплює ефект знання, де особа знайомиться з проблемою та отримує нові знання. Другий рівень – ефект переконання, де знання активно перетворюється на переконання. Найвищий рівень – ефект дії, де відбувається формування в громадянина готовності та вміння діяти відповідно до закону. На основі зазначеного вище, правове виховання поділяють на правову освіту, правове навчання, правову пропаганду і правову агітацію [2].

Пропаганда успішно використовує абстрактні об'єкти, і це не зменшує її ефективності. Абстрактність об'єкта дає змогу пропаганді працювати набагато ефективніше в періоди кризового розвитку ситуації, як стверджує Г. Почепцов [4]. Проте, на противагу пропаганді, діє контрпропаганда, яка охоплює методи відбиття негативної інформації. Серед прийомів контрпропаганди можна зазначити:

1. Пряме спростування, яке повинно бути достовірним і швидко досягати аудиторії, щоб запобігти можливості поширення негативного впливу повідомлення опонента.
2. Непряме спростування, спрямоване на піддавання сумніву достовірність повідомлення опонента.
3. Відволікання уваги, що охоплює введення нових тем, які відволікають увагу від основної проблеми.
4. Мовчання, іноді ефективне в тому, щоб уникнути поширення чужої інформації.
5. Мінімізація, яка акцентує увагу на позитивних аспектах, стосовно себе в повідомленні опонента.
6. Попередження, яке охоплює розповсюдження інформації, яку може представити опонент.

Слідча діяльність, будучи формою соціальної активності, охоплює участь великої кількості осіб, таких як свідки, потерпілі, підозрювані, експерти та інші, з якими слідчому необхідно взаємодіяти як безпосередньо, так і опосередковано. Отримання слідчим різновиду інформації, навіть у випадках відсутності безпосереднього особистого контакту, все ж відбувається в умовах опосередкованої взаємодії, в межах комунікації. Отже, можна стверджувати, що слідчий, проводячи розслідування кримінального провадження, функціонує в конкретному комунікативному середовищі, і його діяльність повинна ґрунтуватися на розумінні комунікативних закономірностей.

Сьогодні завдяки науковим дослідженням, здійсненим на основі теорії комунікації, в цій галузі накопичено достатньо знань і практичного досвіду, які можна ефективно використовувати в слідчій діяльності, зокрема в розшуковій роботі слідчого.

Під час вирішення завдань розшукового характеру слідчим доводиться часто перебувати в інформаційному середовищі, яке зазначається рядом особливостей, як-от невизначеність початкової ситуації, невизначеність розвитку цієї ситуації в процесі подальших слідчих (розшукових) дій, непередбачуваність дій осіб, залучених до досудового розслідування, відсутність традиційних методів для розв'язання поставлених завдань та невизначеність самого процесу слідчої діяльності. Часто проведення тільки слідчих дій та оперативно-розшукових заходів не дає можливості подолати ситуацію інформаційної невизначеності. Замість пасивного очікування корисної інформації щодо об'єкта розшуку, яка може бути випадковою, слідчий може здійснювати активні дії, використовуючи комунікативні зв'язки з населенням та взаємодіючи з різними ЗМІ. Враховуючи, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення і перебуває в розшуку, залишається активною частиною соціального середовища, слідчий може встановити зв'язок з нею через різноманітні взаємодії та комунікацію в громадському просторі. Це стає надзвичайно важливим у зусиллях визначити місцеперебування об'єкта розшуку.

Ефективність розповсюдження розшукової інформації значно підвищується завдяки використанню різних каналів ЗМІ, оскільки одне й те саме повідомлення може бути опубліковане в різних джерелах. Ця стратегія виходить із різниці в аудиторії різних каналів, оскільки деякі люди можуть використовувати один канал, тоді як інші обирають інший (наприклад, деякі читають газети, тоді як інші слухають марафон єдиних новин або слідкують за повідомленнями в соціальних мережах і месенджерах). Крім того, це дає змогу максимально використовувати особливості кожного каналу. Наприклад, інформацію про номер, марку та ознаки вкраденого автомобіля можна поширити через телеграм-канал недовзі після вчинення протиправного діяння, а фоторобот підозрюваного може бути оприлюднений у друкованих ЗМІ та телебаченні.

Під час визначення змісту повідомлень для публікації в ЗМІ слідчий повинен урахувати ймовірний психоемоційний стан злочинця. Необхідно взяти до уваги, що особа, яку розшукують, перебуває у стані постійної внутрішньої напруги через те, що може бути розкрита її злочинна діяльність, бажання дізнатися інформацію про дії слідчого, наявність у нього доказів та взаємодію з іншими учасниками. Це призводить до підвищеного інтересу розшукуваної особи до сприйняття інформації. З огляду на це перед слідчим стоїть завдання дієво застосувати цю ситуацію, маневруючи інформацією, створити в особи, яка ховається, уявлення про хід розслідування в потрібному напрямі. Використовуючи медійні повідомлення про результати розслідування, слідчий сподівається, що це може вплинути на розшукувану особу, викликати в неї рефлексивну реакцію та впорядковане керування її поведінкою і психічним станом, що дає можливість встановити її місце перебування і, врешті-решт, затримати.

На сьогодні більшість друкованих та аудіовізуальних ЗМІ вже існують в електронній версії в мережі «Інтернет». Це дає змогу правоохоронцям використовувати автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АПС) для пошуку криміналістично значущої інформації, її класифікації та збереження у відповідних банках даних.

На жаль, варто зазначити, що недостатнє матеріально-технічне забезпечення правоохоронної діяльності стоїть на заваді створення відповідних інформаційно-аналітичних підрозділів та АППС в Україні. Створення АППС є досить витратною ініціативою. Навіть країни з високорозвиненою економікою, як-от США, витрачають кошти на етапне фінансування подібних проєктів. Важливо враховувати, що існує зворотний зв'язок між потребами суспільства та його можливостями створювати такі системи. Чим більше криміналізоване суспільство, тим воно економічно слабше і потребує значно більше ефективних інструментів для боротьби зі злочинністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. К. : Либідь, 1999. 536 с.
2. Шепітько В. Ю. Теорія криміналістичної тактики : монографія. Харків : Гриф, 2002.
3. Грищенко О. М., Шкляр В. І. Основи теорії міжнародної журналістики. К. : Вид.-полігр. центр «Київський ун-т», 2002.
4. Почепцов Г. Г. Інформація @ дезінформація. К. : Ніка-Центр; Ельга, 2001.

REFERENCES

1. Mykheienko M. M., Nor V. T., Shybiko V. P. Kryminalnyi protses Ukrainy : pidruchnyk. K. : Lybid, 1999. 536 s.
2. Shepitko V. Yu. Teoriia kryminalistychnoi taktyky : monohrafiia. Kharkiv : Hryf, 2002.
3. Hryshchenko O. M., Shkliar V. I. Osnovy teorii mizhnarodnoi zhurnalistyky. K. : Vyd.-polihr. tsentr «Kyivskyi un-t», 2002.
4. Pocheptsov H. H. Informatsiia @ dezinformatsiia. K. : Nika-Tsentr; Elha, 2001.

V. O. Tygov. INTERACTION OF LAW ENFORCEMENT BODIES WITH THE MEDIA IN THE INVESTIGATION OF CRIMES AGAINST THE BASICS OF NATIONAL SECURITY

The article examines the issue of cooperation of law enforcement agencies in the investigation of crimes against the foundations of national security. It is noted that the establishment of an appropriate level of law and order is a necessary condition for the development of democracy in Ukraine. Strengthening and protecting this order rests with a variety of state and non-state institutions, including state authorities. Ukraine, like most countries with representative democracy, has three branches of government – legislative, executive and judicial. However, law enforcement agencies are of particular importance among the authorities responsible for ensuring law and order, protecting the rights and legitimate interests of citizens, state and public organizations.

It was established that today mass media have formed into a special institution of democracy, which affects all spheres of society, including criminal justice. The constitutional right of citizens to receive information about the fight against crime in Ukraine is the basis for public control over the activities of authorities in the sphere of law and order. Therefore, the need to involve the mass media for the needs of investigative bodies and pre-trial investigations is urgent, especially as regards crimes against the foundations of national security at a time when Ukraine is at war. It is substantiated that the influence of informational factors on all social structures is an integral characteristic of modern society. Ukraine, being in a state of war, is slowly but systematically moving towards world standards of the information age.

Attention is focused on the fact that today most of the printed and audiovisual media already exist in an electronic version on the Internet. This allows law enforcement officers to use automated information retrieval systems (AIPS) to search for forensically significant information, classify it and store it in appropriate data banks.

It was concluded that it is important to take into account that there is an inverse relationship between the needs of society and its capabilities to create such systems. The more criminalized a society is, the weaker it is economically and needs much more effective tools to fight crime.

Keywords: *interaction, mass media, crimes against the foundations of national security, investigations, investigators.*

Стаття надійшла до редколегії 10 січня 2024 року